

ULOGA DRUŠTVENIH NAUKA U OSMIŠLJAVANJU DRUGAČIJEG SVETA

Haud Gueguen, Laurent Jeanpierre, *La perspective du possible, Comment penser ce qui peut nous arriver, et ce que nous pouvons faire*, La Découverte, Paris, 2022, 325 str.

Pogled u budućnost danas je otežan usled hronične intelektualne koprene. Politička predviđanja onoga što će se desiti uveliko su tehnologizovana i pod čvrstom kontrolom komandne klase. Iz ove ekspertske racionalizacije o (ne)mogućnostima proizlazi i osećaj ograničenog političkog vidika. Sve rašireniji psihološki problemi, nepoverenje u Drugog, širenje teorija zavere, poteškoće u mišljenju društveno bezbedne budućnosti, umnožavanje prekarnih života, ekološka katastrofa, pandemija, apatija, ratovi, kolapsologija... na glavnu scenu poslednjih godina stupaju fenemoni koji su ne samo indikator uopštenja krize koja – u nejednakoj meri – pogađa različite kontinente, nacije, klase, i koja će, sva je prilika, još neko vreme ostavljati trag na stanje duha, naročito dominiranih, odnosno „prezrenih na svetu“. Situacija nije bolja ni u „taboru“ njihovih pretpostavljenih političkih „predstavnik“, koje je Edgar Moren još 1990-ih nazivao „levicom bez sećanja i nade“. Da li nam je i u kojoj meri, u takvom kontekstu, ostao nekakav prostor za promišljanje delatnih mogućnosti, odnosno „realnih utopija“, prema rečima nedavno preminulog američkog sociologa Erika Olina Rajta? Na to pitanje filozofkinja i docentkinja na *Conservatoire national des arts et métiers*, Od Gegen (*Haud Guéguen*), i sociolog,

redovni profesor na Univerzitetu *Paris 1 Panthéon-Sorbonne*, Loran Žanpjer (*Laurent Jeanpierre*), odgovoraju u svojoj nedavno objavljenoj filozofsko-sociološkoj studiji „Perspektiva mogućeg. Kako misliti o tome šta nam se može dogoditi i šta tim povodom možemo učiniti (*La Découverte*, 2022).

„Ali ako postoji čulo za stvarnost, a niko neće sumnjati da ono ima opravdanja za svoje postojanje, onda mora postojati i nešto što se može nazvati čulom za mogućnost. Ko ima to čulo, taj ne kaže, na primer: Ovde se desilo ovo ili ono, desiće se, mora se desiti; nego izmišlja: Ovde bi se moglo, trebalo bi ili bi moralo da se desi; a ako mu o bilo čemu kažu da je to tako kao što je, on možda misli: No, verovatno bi moglo biti i drukčije. Tako bi se čulo za mogućnost moglo upravo definisati kao sposobnost da se zamišlja sve što bi isto tako moglo biti, a da se ono što postoji ne uzima za važnije od onog što ne postoji.“¹ Upravo ovim slavnim citatom o „čulu za mogućnost“, odnosno osećaju da se razmišlja o onome što prevazilazi horizonte postojećeg, a koji karakteriše lični pristup Ulriha, glavnog lika iz romana austrijskog pisca Roberta Muzila „Čovek bez osobina“, dvoje autora uvode čitaoca u svoju

1 Robert Muzil, *Čovek bez osobina I*, Beograd, Laguna, 2017, str. 40.

veoma uzbudljivu i, za razumevanje političkih strategija iz ugla društvenih i humanističkih nauka, nezaobilaznu studiju od 323 strane.

Knjiga je strukturisana kroz dva dela, odnosno 9 poglavlja, uz uvod i zaključak. Prvi deo predstavlja temeljito istraživanje filozofske i istorijske geneze koncepta „mogućeg“. Strukturisan kroz pet poglavlja, ovaj deo knjige počinje „preludijumom“: „Moguće, nemoguće, događaj“, koji postavlja ton i kontekst za dublje razumevanje teme. Poglavlja „Front mogućeg“; „Marks, mislilac mogućeg“; „Veber i kategorija objektivne mogućnosti“; „Lukač: objektivne mogućnosti i klasna svest“; i „Ernst Bloh: pomiriti moguće i utopiju“, svako na svoj način, pružaju uvid u različite aspekte i tumačenja koncepta mogućeg. U ovom delu knjige autori poseban akcenat stavljaju na pitanje kako se koncept „mogućeg“ razlikuje od pojma „potencijala“, pri čemu se potonji često instrumentalizuje u ekonomskim i menadžerskim narativima. Oni naglašavaju da, za razliku od „potencijala“ koji se najčešće koristi u dnevno-političke svrhe, koncept „mogućeg“ ima duboko emancipatorski karakter. Kako bi postavili osnove za dubinsku analizu ove teze u drugom delu knjige, autori ovde pristupaju detaljnom i kritičkom pristupu radovima Marksa, Vebera, Lukača i Bloha. Svaki od ovih mislilaca na svoj način doprinosi razumevanju „mogućeg“, od Marksa koji ga vidi kroz prizmu istorijskih i materijalnih uslova, preko Vebera koji istražuje objektivne mogućnosti unutar socioloških struktura, do Lukača i Bloha koji se bave klasnom svesti i potencijalom utopijskih ideja. Autori koriste ove klasične teorijske okvire kako bi produbili razumevanje

„mogućeg“, ne dakle samo kao filozofskog koncepta, već i kao ključnog elementa u razmatranju socijalnih promena i emancipacije. Oni, na teorijski originalan i naučno rigorozan način, istražuju kompatibilnosti i komplementarnosti između ovih teoretičara, gradeći na taj način sveobuhvatni i stabilan objašnjavački ambijent koji prevazilazi granice i inicijalne zamisli njihovih specifičnih – i u mnogim elementima suprotstavljenih – socioloških i filozofskih pravaca. Ovaj pristup omogućava čitaocima da uvide kako se koncept mogućeg razvijao kroz vreme i kako se kontinuirano koristio (i zloupotrebljavao) u različitim nacionalnim, političkim i društveno-ekonomskim kontekstima. Na taj način, prvi deo knjige postavlja čvrst temelj za dalje istraživanje i razumevanje kako koncept „mogućeg“ može biti od značaja kao interpretativni kadar ne samo za istorijsko razumevanje, nego i za promišljanje (budućih) mogućih radikalnih društvenih promena.

Drugi deo knjige, pod naslovom „Interludijum: Moguće kao sociološki objekt istraživanja – latentna tradicija“, produbljuje koncept „mogućeg“ i njegovu primenu u sociološkim istraživanjima. Ovaj segment uključuje poglavlja koja se bave evolucijom utopije od kategorije misli do stvarnih socijalnih utopija, istražujući radove i teorije Karla Manhajma, Pjera Burdijea i Erika Olina Rajta, čime se formira prakseološki okvir „konkretnih utopija“. Autori istražuju kako se koncept mogućeg manifestuje u stvarnim socijalnim pokretima i empirijskim studijama, i kako vizije drugačijih budućnosti mogu oblikovati društveno delovanje na individualnom i kolektivnom nivou. Drugim rečima, autori

istražuju mogućnost kao sociološki fenomen koji zaslužuje ozbiljnu akademsku pažnju, naglašavajući potrebu za shvatanjem utopija ne kao neostvarivih snova, već kao kritičkih alata koji mogu služiti za predviđanje i oblikovanje budućnosti. Kroz analizu „realnih utopija“, oni pokazuju kako alternativne društvene strukture i institucije mogu biti razvijene unutar postojećeg sistema, dok istovremeno ističu važnost predviđanja kao sredstva za razumevanje uslova pod kojima se moguće transformacije mogu ostvariti. U zaključku, „Epilog: Od mogućeg do kritike“, autori koriste alate kritičke teorije i sociologije kako bi proširili granice tradicionalne sociološke analize. Oni zagovaraju potrebu za posibilitističkim pristupom u sociologiji, koji nije ograničen samo na proučavanje prošlosti i sadašnjosti, već se bavi i potencijalima za budućnost, posebno u svetlu neizvesnosti koju donosi moguća ekološka katastrofa. Na tom tragu, autorski duo poziva na preispitivanje granica sociološke imaginacije, te istražuje kako sociologija može doprineti razumevanju i oblikovanju alternativnih puteva koji vode ka pravednijem i održivijem društvu.

Od Gegen i Loran Žanpjer možda na najjasniji način artikulišu svoj opšti pristup problematici predlogom da se revidira čuvena Gramšijeva formula koja spaja „optimizam volje“ sa „pesimizmom razuma“, insistirajući na novoj paradigmi koja teži da pomiri „teorijski pesimizam“ sa „praktičnim optimizmom“, a da pritom ne napusti viziju temeljnog društvenog preobražaja. Ova inovativna formula ne samo da preispituje tradicionalne demarše, već i otvara prostor za smanjenje jaza između teorijske kritike i političke ak-

cije, naglašavajući da prava promena zahteva ravnotežu između analitičkog promišljanja i konstruktivnog političkog delanja. Drugim rečima, sva nastojanja autora se svode na pokušaje da odgovore na fundamentalno pitanje: kako naučno znanje može postati instrument kritičkog mišljenja i osnova transformativnog delanja koje vodi ka oslobođenju od dominacije kao glavnog principa koji strukturise kapitalistička društva. Ovakva namera se nazire već u početku, u samom uvodu knjige, kada formulišu pitanje koje se provlači kroz celu knjigu: „Kako možemo koristiti novo i fragilno znanje kao alat za kritičko razmišljanje, koje može postati ključ za pokretanje novog, transformativnog i oslobađajućeg delanja?“ (str. 11). Na ovaj način, postavljaju se temelji za dalje istraživanje i podvlači važnost kritičke perspektive za oblikovanje budućnosti.

Kako bi istražili kako perspektiva mogućeg može biti pokretač društvenih i političkih transformacija, polazna tačka je slogan iz maja 1968. godine, „Budimo realni, tražimo nemoguće“ (str. 23). Umesto da ograniče horizonte u ime pretpostavljenog realizma, autori zagovaraju prošireni pogled koji obuhvata transformacionu moć mogućeg, i njegova ograničenja. Polazeći od prepoznavanja epistemološke i političke krize u savremenoj kritici, autori istražuju motivaciju i implikacije ove perspektive, kao i njene veze sa društvenim naukama, filozofijom i kritikom dominacije. Oni pristupaju trenutnoj krizi kritike iz dva međusobno povezana ugla: s jedne strane, identifikuju epistemološku krizu, koju karakteriše sve veća sumnja u validnost teorija dominacije, moći i naučnih znanja. Ova savremena tendencija

– koja je delimično povezana sa uticajem Mišela Fukoa – dovodi u pitanje tvrdnje o istinitosti pozitivnih nauka i promovise postmoderne pristupe znanju koji osporavaju „velike narative“ i linearni napredak.

S druge strane, epistemološka kriza se prepliće sa političkom krizom, u kojoj se kritička znanja iz društvenih nauka često optužuju da nisu dovoljno efikasna u podsticanju društvene emancipacije. Neki čak dovode u pitanje sposobnost kritičkih društvenih nauka da oslobode dominirane, jer sumnjaju u bazičnu pretpostavku da znanje može voditi ka emancipatorskom delovanju. Autori istražuju različite tokove ove „kritike kritike“ i analiziraju razloge zašto su društvene nauke podvrgnute ovakvim ispitivanjima. Prepoznaju da demokratizacija pristupa visokom obrazovanju i naučnom znanju doprinosi sumnji u ovlašćena znanja. Takođe, integracija nauke u vladine i komercijalne sfere izazvala je nepoverenje prema tvrdnjama o naučnoj istini i ojačala zahtev za demokratizacijom institucija znanja. Pred ovim izazovima, autori pozivaju na razmišljanje o odnosu društvene kritike prema različitim oblicima moći, pre svega u kontekstu ograničenja kritike koja dolazi iz društvenih i humanističkih nauka, naglašavajući asimetriju između epistemološkog razmišljanja o društvenim uslovima znanja i nedovoljnoj pažnji usmerenoj ka društvenim efektima i političkoj upotrebi kritičkih znanja. Prepoznajući da su društvene nauke – tj. kritičke tradicije unutar društvenih nauka – suočene sa značajnim izazovima, naslanjajući se na oruđa koje predlažu analizirani klasici, Loran Žanpjer i Od Gegen predlažu novi pravac koji se fo-

kusira na kritičko istraživanje mogućih epistemoloških rešenja koja mogu biti putevi oslobađanja za dominirane. Njihov pristup pritom teži promeni sociološkog fokusa sa fenomena trajnosti – gde postoji efektivno mali prostor da se kaže nešto što već nije rečeno – na proučavanje društvenih promena, odnosno različitih puteva tih promena, i naročito onim neočekivanim.

Suočavajući se sa uočljivim paralelama između vremena koje je literarno obrađeno u rečenom Musilovom delu i naše savremene stvarnosti, sa zajedničkim izazovima idejne krize, opšteg nepoverenja, i moralne dezorijentacije, autori se pozivaju na klasično delo Fransoa Artoga „Režimi istoriciteta: prezentizam i iskustva vremena“. Kroz njegovu optiku, oni analiziraju „režime istoriciteta“ savremenog doba, upoređujući ga sa periodima nakon velikih svetskih sukoba, poput 1918. ili 1945. godine u Evropi. Vreme u kome živimo čini se kao epoha u kojoj se prošlost ne nudi rešenja, budućnost izgleda nejasno i neizvesno, a sadašnjost se proteže u krizi koja ne nalazi svoj epilog. U sferi naučnog i političkog diskursa, pozivi na realizam, kritiku utopizma i samih utopija, postaju klasične figure narativa moći, vidljive kako na političkoj desnici, tako i na hegemonij pervertiranoj levlci, izražavajući kontrast između pragmatizma i radikalizma.

Štaviše, umesto odsustva budućnosti, savremeni svet karakteriše preobilje kontradiktornih vizija budućeg. Ovo je doba u kome se mantra „sve je moguće“ – kao zdravorazumska i uglavnom žovijalna, ali i politički sterilna vera u neograničene mogućnosti – često manifestuje kao vodeći princip dominantnih ideologija. Upravo iz tog razloga, sociološki koncept „mogućeg“

postaje ključan u razgovoru o transformativnoj, pa čak i revolucionarnoj emancipaciji, ali često lišen kritičkog sadržaja u postojećoj literaturi koja se bavi datom problematikom. Stalna procena onoga što je moguće i nemoguće, željeno i neželjeno, postala je deo osnovnog uobličavanja trenutne realnosti kao jedine stvarnosti. Danas, više nego ikada, definicije mogućeg, nemogućeg, kao i realnog, staju na centralnu pozornicu borbe unutar kritičkih društvenih nauka, postajući pitanja političke, a ne samo spekulativne ili matematičke naravi. Zagovaranje alternativa, čežnja za promenom, konceptualizacija „sveta posle“ – sve ovo postaje vitalno u periodima kada etablirani poredak prolazi kroz krizu i nestabilnost. Slogan „Drugačiji svet je moguć“ često se uzdiže kao glas otpora u vremenima društvenih protesta i pokreta.

Razmatranje perspektivizma u odnosu na znanje uključuje priznanje da svaka procena, ma koliko naučno utemeljena, odražava vrednosno orijentisano mišljenje koje nije i ne može biti neutralno. Bazirajući se na Musilovo razlikovanje između „čoveka realnosti“ – koji ima tendenciju da moguće vidi samo kao konzervativno proširenje realnosti – i „čoveka mogućnosti“ – koji percipira realnost samo kao temelj mogućeg, i smatra da je takva realnost rezultat specifičnih okolnosti i dominantnih odnosa snaga – autori razvijaju sociološku kritičku perspektivu odbacujući redukcionistički pristup koji društveni svet ograničava na ono što je trenutno stvarno. U tom ključu, njihova „perspektiva mogućeg“ se vezuje za denaturalizaciju postojećih stvarnosti i za težnju ka većoj slobodi, jednakosti i solidarnosti, svesna da iza najraznovrsnijih

društvenih fenomena postoji poredak oblikovan dominacijom, tako da koncept „mogućeg“ postaje instrument novog projekta emancipacije. Pritom, „moguće“, kako oni tvrde, egzistira u množini – kao polje mogućnosti koje pruža bar dve različite orijentacije – i postaje, frojdovskim rečnikom, „gospodar-označitelj“ koji otvara put ka emancipaciji ne samo kroz „mišljenje (budućeg) mogućeg“, već i kroz analizu konkretnih primera „mogućeg“ prisutnih u utrobama ovog u osnovi neegalitarnog poretka.

Krajem XX veka, s kolapsom istorijski realizovanih socijalističkih alternativa i trijumfom kapitalizma, u intelektualnom i političkom polju etablirana je nova dominantna misao o društvu bazirana na prezentističkoj perspektivi, odnosno na ideološkim pretpostavkama o „kraju istorije“ (Fransis Fukujama) i *There Is No Alternative* (Margaret Tačer). Uprkos tome što u poslednjih dve decenije – naročito nakon prve veće ekonomske krize u XXI veku iz 2008. godine – sve češće i glasnije čujemo retoričku krilaticu da je drugačiji svet moguć, retki su analitički pokušaji osmišljavanja teorijskih oruđa koja bi nam omogućila promišljanje kvalitativno drugačijih, na egalitarnim principima utemeljenih, perspektiva mogućeg. Iako se rad na projektu intelektualnog „raščaravanja“ etabliranog poretka u poslednjih nekoliko godina sve više intenzivira, on je još u svojoj formativnoj fazi, nedovoljno razvijen i stabilan, i upravo knjiga Lorana Žanpjera i *Od Gegen* predstavlja jedan od najambicioznijih takvih teorijskih pokušaja u recentnom periodu. Ovo delo je izuzetno relevantno za današnje čitaoce, posebno one koji su aktivno uključene

ni u sociologiju, političku teoriju i filozofiju. Ono pruža ne samo teorijski okvir za razumevanje dinamike moći i mogućnosti u društvu, već i praktične uvide u to kako se može raditi na stvaranju novih, progresivnijih i pravednijih društvenih struktura. Sve u svemu, „Perspektiva mogućeg“ nije samo akademska rasprava; u pitanju je svojevrsni pledoaje za redefinisane koncepta „mogućeg“ i „nemogućeg“

u našem svetu; ona predstavlja važan doprinos razumevanju toga kako možemo graditi pravednije društvo, oslobađajući se ograničenja trenutnih perspektiva interpeliranih hegemonim duhom vremena, kroz istraživanja novih horizonata društvenih promena i emancipacije.

Ivica Mladenović